

Recskről, filmek ürügyén

MAROSI GYULA

Gyarmathy Líviával, és természetesen férjével, Böszörményi Gézával 1977-ben ismerkedtem meg, amikor is Lívia felkeresett, hogy az egyik akkor megjelent elbeszélésemből filmet készítsenek. Örültem ennek a megkeresésnek, mert egy korábbi, *Madárkák* című filmjük, a szokásosnak mondható filmes manókat mellőzve, szinte dokumentarista egyszerűséggel, humorral és hőseik iránti érezhető szeretettel fogalmazott munkájuk elnyerte tetszésemet.

Akkor már gyakorlott forgatókönyvírónak érezhettem magam: első játékfilmemet Gábor Pál rendezte, írtam könyveket a televíziónak, amelyeket Málnay Levente és Mihályfi Sándor tett képernyőre. Már képes voltam képekben gondolkodni, jobbra éreztem a film építkezési technikáját, sajátos ritmusát, a jelenetek súlyuktól függő futamidejét, mely dolgok bizony másként működnek, mint a próza esetében – mondhatnám, ha a mai prózaírás szakmai tudásával szemben lennének még bármiféle elvárásaink. És valóban: vitatkozgatva, de konfliktusok nélkül dolgoztunk együtt Líviával, és az elkészült, *Minden szerdán* címet viselő film után is kapcsolatban maradtunk. Mint hasonszőrű, azonos világlátású emberek, mondhatom, baráti kapcsolatban.

Elhívtak minden későbbi filmjeik még nyers vágású változatának megtekintésére, még lehetett ötletelni, és előfordult, hogy különösebb ok nélkül, afféle családi összejövetel mintájára találkoztunk. Később egy másik játékfilmet is készítettünk, mely a *Vakvilágban* címmel került a mozikba.

Mindez talán csak azért érdekes, mert az évtizedes, bizalmas barátság ellenére Géza még csak meg se említette, hogy a recski táborban raboskodott. Persze, miért is említette volna? Ezt akkor tudtam meg, 1987-ben, amikor Lívia Faludy Györggyel készített egy portréfilmet, aki Gézának rabtársa volt Recskben.

Hogy létezett Recsk, adigra már nagyjából tudtam, de konkrétumokat keveset.

Nyolc-tíz éves lehettem, amikor kezdtek hazaengedni a Szovjetunióból az

addig ott dolgoztatott hadifoglyokat – köztük két nagybátyámat és jövendőbeli apósomat is. Már akik jöhettek, mert a hat-nyolcszázezer jó harmada ott pusztult. A csont és bőr, agyonstrapált, minden sejtjükben éhező emberek, bár hallgatást parancsoltak nekik, családi és szűkebb baráti körökben beszéltek. Elképesztő történeteket hallottam, olyan megpróbáltatásokról, amiket én bizonyosan nem tudtam volna elviselni. Bár – nyilván önvédelemből – mesévé stilizáltam ezeket a történeteket, mégiscsak megnyíltak az emberi nyomorúság és gonoszság hihetetlen mélységű bugyrai. A volt hadifoglyok azt is mondták, hogy a gyűjtőtáborok és szállításuk körülményei voltak a legrettenetesebbek, de a munkahelyeken, a nyomorúságos kosztoson és a megkövetelt munkanormán túl, nem kegyetlenkedtek velük az oroszok. És hogy a lerombolt országban a civil lakosság életkörülményei se voltak sokkal jobbak. És még magyarázat is adódott: elvégre a mi katonáink támadták meg az ő hazájukat. És az ember már csak olyan, ha képes akár még magyarázatot is találni valami borzalmas dologra, hajlamos rá, hogy azt agyának valamely eldugott, porosodó fiókjában tárolja.

De arról, hogy a Szovjetunióban, a nemzetközi munkásosztály reménységében, a dolgozó népek nagy szocialista hazájában léteztek még a hadifoglyotáboroknál is embertelenebb, kegyetlenebb, a náci halálgyárhoz fogható lágerek, csak Sztálin halála után kezdtek kiszivárogni hírek.

Az én megvilágosodásomra 1971 nyarán került sor, amikor életem egyik ajándékaként megismerkedhettem Karig Sárával, egy kisebb, mindenféle irodalmi tevékenységgel foglalkozó társaságban – ő akkor már műfordításaival vált ismerté a nagyközönség előtt. Fi-

Képeslap Recskről (Zempléni Múzeum)

nom modorú, halk szavú asszony volt, akinek pontosan fogalmazott mondataira nagyon is érdemes volt odafigyelni – nem tartozott azon korabeli, nem ritka nagy emberek közé, akinek jelenlétében kizárólag az ő munkáiról, életeseményeiről, harcairól lehetett beszélgetni. A jelenlévők tudták róla, hogy a háború alatt a svéd vöröskereszt gyermekmentő részlegében dolgozott – ki tudja, hány ember köszönhette neki az életét –, már ezért is kitüntetett tiszteletben részesült. De tudtuk azt is, hogy 1947-ben, mint a Szociáldemokrata Párt aktivistája és választási biztosa, leleplezve a kommunisták kék cédulás választási csalásait, letartóztatták, és minden eljárás nélkül, némi kitérők után, az Isten háta mögöttinél is távolabbra, Kolimába szállították. Itt egy agyag- majd szénbányában kellett robotolnia, téli időkből akár harminc fokos fagyokban is. Nyilvánvalóan, veszedelmes ellenségnek minősítve, elpusztítása volt a cél – ahogy az oda toloncolt többi rab esetében is. De ő túlélte, még Sztálin apánkat is, idővel hazatérhetett. A beszélgetés vége felé vacsorára került sor, és akkor Sáríka mindenféle üvegcsékből tablettákat, szelencéből labdacsokat szedett elő, egy pohár vízzel sorba bevette őket, és akkor valaki megkérdezte: „Jezzusom, mire való ez rengeteg gyógyszer?”, és akkor Sáríka csendes, tárgyilagos hangon közölte: csak ezek segítségével tudja megemészteni az ételt, mert a huzamos éhezésben kipusztult a bélflórája. Hideg borzongás futott végig rajtam: micsoda éhezés lehetett az, melyben az ember bélbaktériumai is éhen halnak?!

Lívia aztán a Faludy-portré lendületében, Géza által már korábban felkutatott, volt rabtársaival is kezdett felvételeket készíteni. Hamar híre ment, hogy dokumentumfilmet forgatnak Recskről, és – ne felejtjük az évszámot: 1987 –, sokaknak ez nem tetszett, jobb szerették volna a feledés sűrű homályában hagyni az egészet, és az akkoriban rendelkezésükre álló módszereivel igyekeztek megállítani őket. A házaspárnál naponként megszólaltak a durva fenyegetéseket tartalmazó telefonhívások, szétvagdalták a házuk előtt álló kocsijuk kerekeit, névtelen feljelentéseket tettek ellenük. De az igazság kimondásának kényszere bátorságot adott nekik. Ezekkel együtt, igaz dokumentaristák módjára szerették volna megszólaltatni a másik oldalt, az egykori ávós tiszt rabtartókat is, de közülük csak néhány volt hajlandó szere-

Michnay Gyula rabfotója (ÁBTL)

pelni: üres, begyakorolt frázisokat mondtak a korabeli politikai helyzetről – szavaikban, de még gesztusaikban se fedezhetjük fel a megbánásnak, vagy bocsánatkérésnek nyomait se.

A hajdani rabok között voltak a kommunisták alá feküdni nem hajlandó szociáldemokraták, egyházi kötődésű szervezetek tagjai, tulajdonukhoz ragaszkodó parasztemberek, még a nyilas hatalomátvétel utáni ellenállók, de vagányok is, akik röhögtek a nagy vezéreinket felmagasztosító dumákon – szóval: a szocialista demokráciát építő, dolgozó nép ádáz ellenségeit gyűjtötték össze. Különös, előre talán nem is várt érdekessége lett a filmnek: a volt rabok – kik bár egészségileg is megsínylették a nélkülözéseket, szabadulásuk utáni hosszú mellőzéseket –, mind egyenes beszédű, egyenes derekú, még sikeresnek is mondható emberek voltak, míg a volt őrszemélyzet tagjainak – nagyjából környékbeli, egyszerű emberek, akiket katonának hívtak be, és erre a posztra állították őket –, nagyrészt megfeneklett a későbbi élete, többen alkoholisták lettek. A nézőben az a benyomás keletkezhetett, hogy az átvétel tisztek vaskos ideológiai képzésében nem részesült, egyszerű emberekben még munkált a lelkiismeret.

A téma játékfilmes feldolgozására csaknem tíz évvel később kerülhetett sor. Ekkor már nem a fenyegetőzőkkel, hanem a finanszírozási nehézségekkel kellett megküzdeni – ehhez is kellett makacsság és kurázszi. A dokumentumfilmet is még szoros vágás előtt láttam, kíváncsiságból elolvastam minden kezem ügyébe került írásos anyagot, Recsk ügyben tájékozottnak mondhattam magam – Géza munkabírása se volt már a régi –, ezekre, és az addig jól működő közös munkáinkra való tekintettel, szinte természetesen kértek fel a könyv megírásában való közreműködésre.

A feladat egy kalandfilm forgatókönyvének létrehozása volt – adott témában, adott korban ugyan –, de a műfaj alapszabályának megfelelő, végig feszültség alatt tartott, izgalmas film – amiért majd a néző bemegy a moziba – alapanyagának előállítására.

A film alapsztorija Michnay Gyula története. Bár előfordultak a táborból való szökési kísérletek, a legtöbb szökevényt hamar elfogták és – a filmen is megjelenített – szadista módon megbüntették. Társaival verették meg, egy földbe vajt, deszkával lefedett, nyirkos és hideg gödörben tartották napokig, a vacsoralevest, a napi egy csajkányi meleg ételt a sárba öntötték, ha valakinek huzamosabb ideig sikerült bujkálnia, bevitték helyette az apját, aki megtudván ezt, önként jelentkezett. A rabokat nyomorúságos élelmiszer ellátmány mellett, egy kőbányában való kemény fizikai munkára kényszerítették, teljesen elvágták a külvilágtól, nem tudták, mennyi időt kell még ott tölteniük, őrzöik, akár csak a maguk szórakoztatására rendszeresen megalázták őket, „ürge” volt a megszólításuk.

Az egyetlen sikeresnek mondható szökés egy merész ötlet kivitelezésével valósult meg: egy seprűnyélből és más, ügyesen fellelt tárgykból egy dobtáras géppisztoly hasonmását készítették el, bekenték fekete cipőpasztával. Mindezt a legnagyobb titokban kellett tenniük, mert a tábor parancsnokai a foglyok közt is tartottak besúgót – mindig akad, aki gyávaságból vagy nyomorúságos engedmények fejében vállalja is. Lopni kellett egy tányérsapkát, és egy ködös reggelen egy tányérsapka, géppisztolyos ál-ávós felvezetésével jelentkeztek a toronyban álló őrnél – kinti munkára megy a brigád –, aki ki is engedte őket. Hogy Michnay Budapestig eljutott – még ha útközben akad-

Recsk

Látkép

tak is névtelen, bátor segítői, akik civil ruhát, némi pénzt is adtak neki – példátlan teljesítmény. Miközben szétszéledő, a maguk taktikái szerint menekülő társait sorban elkapkodták. De nemcsak Budapestig jutott, át Ausztriába is: a hártárt akkor nemcsak szögesdrótkerítés, de széles, taposóakna sáv, magas őrtornyok, tűzparancssal rendelkező fegyveresek is védték – további segítőket is feltételezve, ez már emberfeletti teljesítmény. Nyugaton aztán a Szabad Európa Rádió mikrofonjába felmondta a recsk rabok névsorát – hallotta eleget a gyakori létszámellenőrzések alkalmával – és nagyon sokan ebből tudták meg nyomtalanul eltűnt hozzátartozóik tartózkodási helyét, s hogy egyáltalán, élnek-e még.

Igyekeztünk a feszültség fenntartására minden lehetőséget felhasználni. A menekülés útvonala, a bátor segítők kiléte, a társak elfogásának körülményei, tényanyagok hiányában nem kötöttek, itt dolgoztathattuk fantáziánkat, a tulajdonképpen egyszerű történet bokrosítására beléptethetünk új, oda illő szereplőket, de nem léphettük túl az adott kor valós körülményeit, sőt: a hihetőség határait – amit a moziban versenytársaink, a mi filmünk bemutatása idejére már szinte egyeduralgokdóvá lett, egy kaptafára készült amerikai kalandfilmek gátlás nélkül megtesznek. És: az ilyen típusú filmek szinte elengedhetetlen eleme a látványosság, a lélegzetelállító természeti képek, különös színhelyek, korabeli életképek

A kőbánya felülről

és eszközök gazdag mutatása, szakemberek által létrehozott effektusok alkalmazása, amelyekhez három dolog kell, mint a háborúhoz: pénz, pénz és pénz.

Örülök neki, hogy ez a film elkészült. Történelmünk egy darabjának őrzőjeként létezik. Akár elő is vehető.